

Kao vlastiti metodološki zahtjev autor je usvojio interdisciplinarnost, a što je uvjetovano samim predmetom istraživanja — socijalističke Jugoslavije. Prezentirana je građa saveznih institucija koja se najvećim dijelom nalazi u Arhivu Jugoslavije i Arhivu CK SKJ. Rad ima 240 stranica teksta, obiman popis izvora i literature te registre ličnih imena i institucija.

U prvom dijelu studije (Pojam i vrste izvora i sistem zaštite arhivske građe) autor razjašnjava osnovna metodološka pitanja, daje iscrpan pregled arhivskog zakonodavstva i razvoja arhivske službe u Jugoslaviji.

Klasifikacija arhivske građe — drugi je dio knjige u kojemu se, uz kritički osvrt na relevantnu literaturu, čitaoca uvodi u osnove klasificiranja građe po vrsti i po institucionalnoj osnovi, kao i unutar fondovskih cjelina.

Najobimniji je treći dio knjige u kojemu se izlaže organizacioni razvoj saveznih institucija: Komunističke partije Jugoslavije, SKOJ-a, organa vlasti, političko-izvršnih organa i organa uprave, masovnih političkih organizacija.

U četvrtom dijelu autor je prezentirao osnovni sadržaj građe tih saveznih institucija, a u petom se bavi sadržajnim vrednovanjem arhivske građe kao izvora.

Katarina Spehnjak

LJUBODRAG DIMIĆ, Agitprop kultura, »Rad«, Beograd 1988, 238 str.

U množini historiografskih istraživanja malo je onih koja promišljaju jugoslavensku poslijeratnu zbilju, posebno kulturnu sferu. Knjiga Ljubodraga Dimića *Agitprop kultura* (Rad, Beograd 1988) mogla bi se svrstati u red takvih pionirskih pokušaja jer, iako dodiruje predjele drugih društvenih znanosti: politologije, sociologije, historije umjetnosti, pedagogije i dr., metodologijski se smješta u historijsku znanost. Stoga su i konceptualizacija nosive problematike i metodički obrasci postavljeni na predložku rekonstrukcije povijesnog vremena, a, uz tadašnji tisak i srodnu literaturu, kao osnovni izvor poslužili su svi dostupni dokumenti arhivske provenijencije (Arhiv CK SKJ, Arhiv Srbije, Servis za birotehničke poslove saveznih organa uprave i saveznih organizacija i Arhiv Saveza udruženja književnika Jugoslavije).

Autor se ne bavi kulturnom sferom općenito, a još manje analizom posebnih artefakata, već kulturnom politikom ili, kako je zornije naslovom prikazano, agitpropovskom kulturom u vremenu od 1945. do 1952. godine, što dijelom i koincidira s vremenom postojanja Agitpropa. Iako mu je, što u podnaslovu stoji (*Agitpropovska jaza kulturne politike u Srbiji 1945—1952*), intencija da što podrobnije osvijetli stanje i mijene u kulturnoj politici Srbije, istraživački napor nadilazi tako striktno postavljen zahtjev. Objašnjenje tomu je i u autorovoj ambiciji ka obuhvatu cjeline, i u predmetu bavljenja. Naime, provedba kulturne politike u Srbiji u neposrednom poratnom razdoblju nije tek izolirana ili pak zasebna, unatoč upojedinjenim i zasebnim institucionalnim modusima, organizacijama ili društvima (Ministarstvo prosvete NR Srbije, Agitprop CK KP Sbi-

je, Srpska akademija nauka i dr.), već, naprotiv, paradigma za funkcioniranje kulture agitpropovskog vremena. Sažeto, njena osnovna značajka bila je diktat političkog prosvjeda.

Pri tom je moguće raspoznati tri razine rekonstrukcije kulturne politike, što smatram posebnom odlikom ovoga rada.

Prvo, Dimić uzima kulturnu politiku za model političkog bavljenja kulturom kao implicitnim zahtjevom partijske ideologije, jasno pokazujući oporbu same ideologije, posebno u tzv. postinformirovskom vremenu kada se rastvara oficijelno nametnut kulturno-vrijednosni obzor u svjetlu novog ideološkog polazišta spram prve zemlje socijalizma.

Drugo, kulturna se politika nadaje kao organizirani institucionalni sustav koji sabire sve prijepore direktivnog i hijerarhijski izvedenog političkog htijenja spram »napredne« i »reakcionarne« kulture, folkloru i tradicionalnih kulturnih vrednota, »sumnjivih« buržoaskih ideologija, koncepta masovne kulture, narodnog prosvjećivanja.

Treće, u kulturnoj se politici prelamaju svi problemi jednog vremena koje karakteriziraju materijalna oskudica i polet obnove, balast misaonog provincijalizma i kult nove — socijalističke kulture. Materijalna baza kulturne politike bila je determinirana, kako se vidi iz prvog odjeljka knjige, ekonomskim stanjem zemlje i političkim stavom da prosvjeta i kultura ne smiju zaostajati za ekonomskim razvojem društva. Stoga su na pragu novog poretka zemlje jasno definirani ciljevi kulturne politike: likvidiranje nepismenosti, obnova rada kulturno-prosvjetnih ustanova, kazališta, muzeja, biblioteka, galerija, razvoj široke mreže narodnih univerziteta, organiziranje masovnog kulturnog rada, kulturni razvoj sela, osiguravanje materijalne i tehničke baze za razvoj kulture i dr.

Bitnu ulogu u formuliranju i provođenju kulturne politike nedvojbeno je imala Komunistička partija Jugoslavije kao politički subjekt novog poretka. Kroz prizmu sračivanja Partije s državom konzekventno se u tom vremenu institucionalizirala kulturna politika i to, kako autor navodi, na više načina. Zakonodavstvo nove vlasti, hijerarhijski ustrojen odnos ustanova pomoću kojih se ostvarivala kulturna politika, te Partiji odani ljudi raspoređeni na njezine istaknute funkcije (str. 49), činitelji su mehanizma državno-centralističkog upravljanja kulturom. Otuda su nadalje slijedile kompetencije i (samo)ovlašćenja rukovodilaca sektora, agitprop-komisija, kulturnih ustanova, izdavačkih kuća, biblioteka.

Zadržavajući se podrobno na institucionalnim oblicima provedbe kulturne politike, autor djelomice uobličava i polazišni stav bitan za razumijevanje naslovljene problematike. Pojmljen kao pravo Partije na monopol nad kulturnom sferom, a već na samom početku novog uređenja omogućen preciznom administrativnozakonskom »uređenošću«, te s nekoliko hijerarhijski izvedenih institucionalnih formi, osigurao je »Partiji lako rukovođenje i idejno uticanje u toj veoma osjetljivoj oblasti društvenog života« (str. 54). Otuda se i ideološka osjetljivost u njezinu ostvarenju javljala kao implicitni nalog čvrste institucionalizacije svih oblika umjetničkog stvaralaštva i narodnog prosvjećivanja. Drugim riječima, pretpostavka kulturnom djelovanju bio je unaprijed zadan organizacijski sustav kao svojevrsna garancija i mjera propulzivnosti ideološki zacrtane kulturne politike.

Valja imati u vidu da je kulturna politika u to vrijeme predstavljala najistureniji medij posredovanja političkog autoriteta u sve segmente društvenog ži-

vota, pronoseći i sistem novih vrednota i na planu stvaralaštva (na djelu je bio socijalistički realizam) u načinu života, posebno narodnog života kao plodonosnog miljea tradicijske strukture mišljenja, o čemu svjedoči istraživački rad D. Rihtman-Auguštin.

Jer riječ je o poglavito seljačkom društvu u povijesno-etnološkom smislu, dakle društvu koje među inim krasi patrijarhalni moral, specifična običajna prava, religijske predrasude i dr., a što je u sudaru s nacrtom novih društvenih vrednota izazivalo niz ambivalentnih reakcija u društvenom ponašanju i kulturnom preobražaju uopće. Dimić, dakako, nije ulazio u suptilnije analize tih promjena, zadržavajući se često ili na razini opisa provedbi kulturne politike (za primjer navodim odjeljak: *Kulturni preobražaj sela*) ili, pak, na temeljnijoj analizi pojedinog aspekta kulturne politike. Tako je na prvo mjesto analize odnosa kulturne politike i tradicije dospio koncept socijalističkog realizma, ponajprije kao radikalna raskid Partije s dotadašnjim nasljeđem svrgnute klase iz vremena međuratnog razdoblja, da bi se isti našao više puta u sklopu drugih misaonih izvođenja. Zapravo, program nove, socijalističke kulture na svim nivoima (od pučke do umjetničkog spisateljstva i tzv. viših dostignuća) uspostavlja se na predlošku socijalističkog realizma kao sinteze idejnog i narodnosnog, istinitog i ujedno jasnog, pristupačnog narodnim masama. S obzirom na zbiljski značaj socijalističkog realizma, posebice u programskoj orijentaciji kulturne politike, tome je posvećena čitava jedna glava knjige nazvana: *Kulturna politika i umjetničko stvaralaštvo*. Tek u općim naznakama dana su obilježja socijalističkog realizma za koji se Partija opredijelila još uoči rata. Uzgred napominjem da je prvi teorijsko-programatski tekst o socrealizmu napisao B. Zihel još 1941. godine u »Sodobnosti« pod nazivom »O realizmu u literaturi«, ističući u distinkciji kritičkog i socijalističkog realizma upravo socijalističku perspektivu, dakle ideološki kriterij kao mjeru nove umjetnosti.

Istodobno se u spomenutom poglavlju, sažeto, a ujedno pregledno i informativno, kazuje o segmentima umjetničkog života vezanih uz dani koncept.

Demonstrirajući uporabu socijalističkog realizma na širokom spektru umjetničkog stvaralaštva: od književnosti, likovnog stvaralaštva, dramskog repertoara i filma do statusa umjetničke kritike kao stupa ideološke pravovjerenosti i osjetljivosti, autor je ocrtao atmosferu poslijeratnog kulturnog življenja, posebno u Srbiji. U ocjenama o tome, kaže autor, dominiraju dvije teze: »Jedna od njih je da je umjetničko stvaralaštvo 'zamrlo', 'onemelo', da umjetničko oblikovanje događaja zaostaje i neadekvatno je veličini zbivanja koja traže da budu umjetnički oblikovana, što se iskazivalo stalnim isticanjem da naša umetnost zaostaje za našom stvarnošću. Ocena je bila da je zaostajanje i vremensko, i kvantitativno i kvalitativno, i po raznolikosti i po patosu. Druga teza, stalno prisutna, proizlazila je iz prethodne i potencirala da je umetnost ostala dužna narodu, njegovoj borbi i njegovim pregnućima nakon oslobođenja« (str. 193—194). »Društvena korisnost« umjetnosti inicirala je odmah poslije oslobođenja umjetnička udruženja (Udruženje likovnih umetnika Srbije, Udruženje kompozitora NR Srbije, Udruženje književnika Srbije, Udruženje muzičkih umetnika Srbije) kao posve novi oblik strukovnog okupljanja, a koja su u praksi osiguravala ideološku kontrolu nad umjetničkom sferom. S obzirom na »dodatno« političko i ideološko značenje, Dimić navodi ne posve zanemariv podatak o njihovim zvaničnicima koji su u pravilu bili ljudi od povjerenja, sklonosti ili po prvotnoj pripadnosti tzv. pokretu socijalne umjetnosti u vremenu između dva rata (Cedo-

mir Minderović, Tanasije Mladenović, Oskar Danon, Bora Drenovac, Branko Šotra, Radovan Zogović i dr.).

Priklanjajući se više deskriptivnoj maniri kao pretpostavci svih drugih izvođenja i ostajući najvećim dijelom u okviru tzv. općepoznatih, globalnih sudova oko socrealizma, autor ipak ne ucjepljuje uvjerenje o harmoničnoj odanosti paroli »umjetnost u službi revolucije«. Umjesto tananije izvedbe za koju je Dimić imao vlastito uporište, ostaje se na razini slutnje ili, pak, određenih iskoraka (tek autorov detalj, razlika između »službene«, »javne« i one »lične«, »kafanske« poezije), što je ujedno potkrepa često neeksplicitnog znanstvenog mišljenja o neprištajanju na dirigiranu umjetnost. Drugim riječima, šteta što se autor nije detaljnije upustio u problematiziranje sudbine srpskih nadrealista. Radi tih drukčijih uvida spomenula bih samo mišljenje Stanka Lasića i Janka Kosa koji na primjeru kulturne scene u svojim sredinama otkrivaju bjelodanost unutrašnjeg nepristanka ili javnim prisustvom šutnje (Lasić, tako, navodi primjere Marinkovićeve i Šegedinove proze, Davičove i Kaštelanove poezije, posebno nepokornog spisateljsva V. Parun), ili, pak, usporednim pravom na autentični izbor (slovenski impresionizam, na primjer).

Oaze vlastitih mišljenja često su poput onih službeno intoniranih spisateljskih mjesta bivale u žrvnju agitpropovskih tijela. Naime, kroz cijelu knjigu jasno se provlači stav o dominaciji Agitpropa CK KPJ, odnosno CK KP Srbije kao okosnice ideološkog tutorstva nad stvaralaštvom. Posebna je vrijednost ove knjige u sveobuhvatnom prikazu Agitpropa, načina njegova organiziranja i rukovođenja, posebno udjela u formuliranju i kontroli kulturne politike. Temeljeći svoju rekonstrukciju na, uglavnom, neobjavljenim agitpropovskim dokumentima, Dimić konzekventno ukazuje na široki dijapazon ideoloških intervencija u svijet kulture koji se do kraja težio usustaviti u program revolucionarne ideologije. Princip partijnosti označitelj je sve agitpropovske aktivnosti. Povezna su točka istraživanja promjene vezane uz emancipacijski proces u Partiji na tragu partijskih plenuma 1948—1952, a zaključno s profiliranjem njene uloge na Sesutom kongresu 1952, te, uskoro potom, ukidanjem Agitpropa.

Prikazi kulturno-umjetničkog rada, oblika narodnog prosvjeđivanja (narodni univerziteti, knjižnice, čitaonice, tribine), izdavačke djelatnosti, a posebno sektora prosvjete bitnog u ostvarenju vizije »socijalističke škole«, upriličuju razgranato tkivo poslijeratnog, kulturno usmjerenog programa. Korektno interpretirani pokazatelji smješteni su u povijesni realitet toga vremena, te u korelaciji s drugim kao što su elementi socijalne strukture stanovništva, materijalne osnove kulturne politike i dr., čine neosporni napor još konzistentnijim.

Za rješavanje zadataka koji se nadaju iz tako opisane problematike nužna su bila brojna razgraničenja u tematskoj postavljenosti, što je autor nadomještao tzv. sadržajnim odjeljcima. Orijentacija na konkretan materijal u stanovitom smislu utjecala je na oblikovanje potcjelina, od kojih mi se dvije, bez obzira na metodičke nedostatnosti i zdvojnosti, čine zanimljivim. Riječ je o: *Inteligenciji u kulturnoj politici* (str. 95—120) i *Odnosu kulturne politike prema nacionalnim manjinama* (str. 120—126). Iako je potonjoj namijenjen razmjerno mali prostor, bitna je nakana osvijetliti tu dimenziju kulturne politike (u Srbiji su najbrojnije nacionalne manjine: Šiptari, Vlasi, Bugari, Rumunji, Mađari, Rusi, Rusini, Slovaci). Njom su se uspostavljale mjere prava i zaštite kulturnog razvoja i slobodne upotrebe svog jezika, što je posebno doticalo pitanje školstva u okvirima, kako autor utvrđuje, »jedne kulturne politike«.

Potreba za zasebnim tretmanom inteligencije u kulturnoj politici očigledno proistječe iz autorova načelnog opredjeljenja da preciznim definiranjem ondašnjeg političkog statusa inteligencije stvori podlogu za razumijevanje njezine uloge. Valja odmah pripomenuti da su teorijsko-kategorijalna promišljanja i eventualna razgraničenja izvedena na tom tragu (između inteligencije i intelektualaca, na primjer) izostala, što bi svakako bilo uputno, mada nadilazi ambiciju postavljene problematike. Oslonjen na spoznajnu pretpostavku samorazumijevanja općeg diskursa, pojam inteligencije rabi se u sintagmama »buržoasko inteligencije«, »nove inteligencije«, »socijalističke inteligencije«, »stvaralačke inteligencije«. To očito korespondira s političkim diskursom tih godina.

Stav koji se nadaje kao pretpostavka za istraživanje ključne mogućnosti inteligencije u tom vremenu glasio bi: načelna socijalnoteorijska pozicija inteligencije crpila je svoj legitimitet po principu političkog uvjerenja, a »Čitavim nizom mera, pre svega zakonodavnih, Partija je utvrđivala ispravnost kulturnih radnika, nastavnog osoblja u školama i na Univerzitetu, držanje i rad akademika za vreme okupacije. Iz kulturnog i naučnog života istiskivani su oni koji su izgubili 'moralno pravo' da se bave intelektualnim radom« (str. 101). Vrlo šturo, ali dovoljno indikativno, objašnjavaju se maniri ponašanja i inteligencije općenito i Komunističke partije spram inteligencije, iako se problematika najvećim dijelom locirala na stanje Beogradskog univerziteta i supripadne pokazatelje.

Autor ispravno primjećuje općenito povlačenje inteligencije iz politike, što se ne može posve podvesti pod ideologijsku neutralnost i prisutno nepovjerenje Komunističke partije u inteligenciju. No, s obzirom na vlastite unutrašnje mogućnosti i zadatke koje stoje pred novim poretkom, Komunistička se partija istodobno napinje da je interiorizira. Pri tom je, od toga autor polazi, riječ o dva usporedna procesa: procesa privlačenja, diferencijacije i preodgajanja buržoasko inteligencije i stvaranja »nove« inteligencije. Povezano s tim postavlja se pitanje, kakva je do repetitivne, agitacijsko-propagandne i odgojne funkcije bila namijenjena uloga inteligenciji u obzoru ideologijski posredovanog »teorijskog« prtljaga, u situaciji kad se teorijsko, kulturno djelovanje primjeravalo uzusima prve zemlje socijalizma? U posebnom odjeljku govori se o sovjetskim kulturnim utjecajima omogućenim nizom međunarodnih ugovora sa Sovjetskim Savezom, zajedničkim društvima za kulturnu i drugu suradnju, a ponajprije naplavinom djela sovjetske tiskane produkcije.

Iz svega navedenog, poimanje zadatke Komunističke partije u liku izgrađivanja kulturne politike (1945—1952) doimlje se kao zamašan projekt. Imajući to u vidu, Dimić je »prošao« kroz gotovo sve sfere koje je kulturna politika obuhvaćala, izlažući materiju čitko, ponegdje vrlo sistematski a ponegdje ostajući na nivou nužnih naputaka. Težeći urednosti izlaganja u kojemu kombinira kronologijsko-problematski pristup s dovoljno provjerenom koncepcijskom shemom (od materijalne baze kulturne politike do umjetničkog stvaralaštva), autor je, shodno tome, tematiku izložio u četiri osnovne cjeline: I. Kulturna politika u vreme obnove, II. Industrijalizacija i kulturna politika, III. Kulturna politika i umjetničko stvaralaštvo, IV. Idejna strujanja u kulturi u vreme Informbiroa i samoupravljanja.

Ukratko, daljnje promišljanje cjelokupnoga problemskog sklopa: kulturne politike agitpropovskog vremena i njenih dosega, s novim ili drukčijim mogućnostima izvođenja, ima nepobitno uporište u toj knjizi.

Biljana Kašić